

J. Nazet, *Les chapitres de chanoines séculiers en Hainaut du XIIe au début du XVe siècle* (Académie royale de Belgique, Classe des lettres. Collection in 8°, 3e série VII; [Brussel:] Académie royale de Belgique, 1993, 396 blz., ISBN 2 8031 0108 4).

De grote verdienste van deze klassieke institutionele geschiedenis van acht Henegouwse collegiale kapittels van seculiere kanunniken ligt in het heuristisch werk verwezenlijkt door de auteur. Dit blijkt meteen uit het bronnenoverzicht in het inleidend hoofdstuk. Omwille van de talrijke verwoestingen van Henegouwse archieven door oorlogsverrichtingen in dit grensgebied tussen de Zuidelijke Nederlanden en Frankrijk in het *ancien régime*, maar ook door het brandbombardement van het rijksarchief te Bergen in 1940, is het een hele klus om het bewaard gebleven bronnenmateriaal bij elkaar te zoeken. Enkel het kapittel van O.-L.-Vrou w-de-la-Salle (later Saint-Géry) te Valenciennes is er beter aan toe met een fonds in de 'série G' van de archives départementales du Nord te Rijsel. De zeven andere besproken instellingen zijn Saint-Vincent te Soignies, Saint-Quentin te Maubeuge, Saint-Pierre te Leuze (drie voormalige abdijen), de O.-L.-Vrouwkapittels van Antoing en Condé-sur-Escaut (twee voormalige stichtingen voormonialiën) en tenslotte de twee als seculiere kapittels gestichte Saint-Germain te Bergen en Sainte-Monégonde te Chimay. De kapittels voor vrouwen van Sainte-Waudru te Bergen en van Sainte-Aldegonde te Maubeuge blijven om onduidelijke redenen buiten beschouwing, hoewel ze institutioneel uiterst nauwe banden hadden met de plaatselijke kapittels voor mannen. De termini van deze studie zijn de twaalfde eeuw enerzijds en de opvolging van Filips de Goede als graaf van Henegouwen in 1433 anderzijds. Om die reden komen het kapittel van Saint-Ursmer van Lobbes te Binche — pas naar die stad verhuisd in 1408/1409 — en dat van Saint-Jean-Baptiste te Valenciennes — in 1141/1442 'hervormd' tot de orde van Arrouaise — niet ter sprake. De acht besproken instellingen zijn erg verschillend qua aantal leden: het grootste kapittel is dat van Soignies met dertig prebenden, het kleinste dat van Chimay met twaalf prebenden.

De studie bestaat uit drie grote delen: één over de werking en het interne leven van de acht kapittels (met uitzondering van alle materiële aspecten behorend tot het temporeel beheer van deze instellingen), één over de functies van de kanunniken in de maatschappij en tenslotte één over hun relaties met de wereld van de leken. In de mate dat de bronnen het toelaten wordt er in het eerste deel voor elk kapittel ingegaan op alle institutionele aspecten: de gewone leden, de dignitarissen (proost en/of deken en thesaurier), de kerkelijke overheid (alle kapittels ressorteren onder de bisschop van Kamerijk, met uitzondering van Chimay in het bisdom Luik) en de patronen worden besproken. Ook de geestelijke taken en verplichtingen (onder andere liturgische) van de kanunniken als leden van een religieuze instelling of als *pastores* van gemeenschappen van kanunnikessen komen aan bod. Uit dit eerste deel moet vooral blijken dat de seculiere kanunniken in Henegouwen door meestal leke (behalve in Antoing, waar de abt van Lobbes patroon is) patronen/stichters aangesteld werden, waardoor de rol van de bisschop in de interne zaken tot een minimum werd herleid. In de twaalfde eeuw gebeurde de overgang van de *vita communis*, naar het leven in afzonderlijke wooneenheden, met de erbijhorende individuele prebendes en dito huizen en de talrijke mankementen aan de residentieverplichting; de cumuls waren talrijk, niet alleen door prebendes in andere kapittels, maar ook door werk in dienst van geestelijke en wereldlijke overheden en onderwijstaken aan de universiteiten. De secularisatie was voltooid in de dertiende eeuw. Elders in het boek wordt zelden het accent gelegd op chronologische evoluties en krijgen we de indruk dat er in de Henegouwse collegiale kapittels weinig veranderde tussen de twaalfde en de vijftiende eeuw. Hierbij moeten we er echter op wijzen dat de bronnenschaarste wellicht niet altijd een betere inzicht toelaat.

In het tweede deel worden de maatschappelijke functies van de Henegouwse kanunniken belicht. Uit het onderzoek naar het parochiale werk van de kanunniken blijkt dat zij veel belang hechtten aan dit aspect van de zielzorg, hoewel dit door hun regel niet als een verplichting was opgelegd. Het financieel voordeel is hier blijkbaar een doorslaggevend argument geweest; er is immers weinig compatibiliteit tussen de liturgische plichten van de kanunnik en de parochiale dienst. Meestal deden de kanunniken zelfde dienst niet, maar stelden een plebaan aan. Dit had een hierarchisatie van de parochiale clerus tot gevolg, waarbij de kanunniken aan de top stonden en er problemen rezen in verband met de verdeling van de parochiale inkomsten. Bij dit hoofdstuk is ons opgevallen dat de werken van Walter Simons over de bedelorden wel vermeld worden (239, noot 71), maar toch niet in de bibliografie geciteerd zijn. Op het gebied van de welzijnszorg blijkt de belangstelling van de Henegouwse kanunniken, voor zover de bronnen toelaten een duidelijke kijk op de zaak te verwerven, allesbehalve groot. Enkel bij de dreiging inkomsten te derven of als de mogelijkheid opduikt om er nieuwe te innen wordt de *hospitalitas-plicht* in overweging genomen. Het excuus van de 'absence de nécessité', zoals op pagina 261 door de auteur geponeerd lijkt ons iets te gemakkelijk. Er moet wellicht eerder verondersteld worden (zoals 262) dat de (hervormde) reguliere kanunniken deze taak naar behoren op zich hadden genomen. Over de rol van de Henegouwse kanunniken in het onderwijs op lokaal niveau en over de rechten van de kapittels op de scholen geven de bewaarde bronnen geen behoorlijke informatie. Enkel voor Bergen en Valenciennes zijn we wat beter ingelicht en blijkt dat in Bergen de 'grote school' samen door Saint-Germain en de stadsmagistraat werd beheerd, terwijl er in Valenciennes twee scholen waren, de éne stond onder toezicht van de reguliere kanunniken van Arrouaise, de andere van het grafelijke kapittel van O.-L.-Vrouw-de-la-Salle.

In het derde deel worden de relaties van de verschillende kapittels met de graaf van Henegouwen, de lokale heren en de andere lekenmachthebbers onderzocht. Wat de betrekkingen met de graaf betreft zijn die het meest intens waar de vorst patroon of voogd is. Dit laatste is het geval voor de twee kapittels die onder controle van kanunnikessengemeenschappen staan (Maubeuge en Bergen). Het door Boudewijn VI in 1192/1195 gestichte kapittel van Valenciennes had volgens de auteur de beste relaties met het Henegouwse vorstenhuis. Jammer genoeg gaat hij helemaal niet in op de rol die dit kapittel in de Henegouwse kanselarij en in de uitbouw van de grafelijke administratie heeft gespeeld. Ons lijkt het veelbetekendend dat in de stad waar een kapittel (Saint-Jean-Baptiste) in 1141/1142 overgegaan was tot de reguliere orde van Arrouaise, een halve eeuw later door de graaf een nieuw kapittel werd gesticht dat van meet af aan seculier was. Het hoofdstuk over de betrekkingen van de kapittels van Antoing en Condé met de lokale heren bevat heel wat interessante gegevens over de praktijk van het begrip 'heerlijkheid' en vooral over de juridische betekenis ervan. Voor Leuze daarentegen zijn de bronnen te schaars, terwijl voor Chimay wordt verwezen naar publikaties van Georges Despy en Claire Billen. De hoofdstukken over de betrekkingen met andere leken dan de vorst en de lokale heren vallen nogal mager uit; die relaties situeren zich immers voornaamlijk op het vlak van het temporeel van de kapittels, wat in dit boek bewust buiten beschouwing is gelaten. Enkel de casus Soignies wordt wat vollediger uitgewerkt, blijkbaar op basis van een eerdere studie van de auteur. De bronnen laten trouwens volgens hem niet toe de machtsverhoudingen tussen de kapittels en de verschillende stedelijke of rurale gemeenschappen met de nodige nauwkeurigheid na te gaan. In dit hoofdstuk wordt op pagina 341 (noten 13, 14 en 16) de naam van mevrouw Maarschalkerweerd ongelukkigergwijze vervormd; in de bibliografie wordt haar naam echter correct gespeld.

Deze degelijke institutionele studie vult zeker een leemte op in de historiografie van de seculiere geestelijkheid en men kan slechts hopen dat dergelijke studies voor andere vorstendommen van de Nederlanden in de nabije toekomst zullen gepubliceerd worden. Een equivalent

van het *Monasiicon belge* voorde seculiere kapittels is een dringende noodzaak. Nazet heeft met zijn bijdrage over Henegouwen een belangrijke stap in de goede richting gezet.

Thérèse de Hemptinne

R. Meens, *Het tripartite boeteboek. Overlevering en betekenis van vroegmiddeleeuwse biechtvoorschriften (met editie en vertaling van vier tripartita)* (Dissertatie Nijmegen 1994, Middelleeuwse studies en bronnen XLI; Hilversum: Verloren, 1994, 581 blz., ISBN 90 6550 261 0).

Dit proefschrift is een waardevolle, maar moeilijk toegankelijke studie over teksten die vanaf het begin van de achtste eeuw tot in de twaalfde eeuw in bepaalde gedeelten van Latijns-christelijk Europa een belangrijke invloed hebben uitgeoefend. Fundamenteel is in dezen het samenstel geweest van elementen uit de Ierse, Angelsaksische en Frankische kerkelijke boetpraxis: op die trits is het begrip 'tripartite' gestoeld. Die osmose heeft zich in eerste instantie in het noorden van het huidige Frankrijk voorgedaan — kerngebied van het Frankische rijk— waarna het daaruit voortgevloeide soort boeteboeken met name in Zuidduitse streken ingang vond, waarvandaan zij in Italië bekend werden; ook in Spanje is van 'tripartite' invloed sprake geweest, zij het in mindere mate en vooral in een latere fase dan in de genoemde streken: Spanje kende een eigen traditie.

Meens beschrijft consciëntieus het relatiepatroon waarvan ook de vier bij uitstek door hem behandelde tripartite boeteboeken het resultaat zijn geweest. Die teksten worden uitgebreid naar herkomst, aard en hoedanigheid geanalyseerd. Meens heeft de tekst van die vier *paenitentia* in zijn boek opgenomen (drie van de vier zijn door hemzelf verzorgde tekstuittgaven, de vierde is gebaseerd op een bestaande uitgave) en deze vergezeld doen gaan van een Nederlandse vertaling, een prestatie die niet voldoende kan worden gewaardeerd.

Het betreft achtereenvolgens het *Paenitentiale Sangallense tripartitum* (73-104: analyse; 326-353: tekst en vertaling)—als tekst tegen het einde van de achtste eeuw in Noordfranse contreien ontstaan en voorts in Zuid-Duitsland geredigeerd (het gebruikte handschrift stamt uit het tweede kwart van de negende eeuw) —, het *Paenitentiale Vindobonense B* (105-137: analyse; 354-433: tekst en vertaling)—tekst en handschrift, wellicht een autograaf, waarschijnlijk in Salzburg (of mogelijk in Freising) vervaardigd in het laatste kwart van de achtste eeuw —, het *Paenitentiale Capitula Iudiciorum* conform de uitgave van H. J. Schmitz, *Die Bussbücher und das kanonische Bussverfahren* (Düsseldorf, 1898; herdruk Graz, 1958) 217-251 (138-176: analyse; 434-485: tekst en vertaling) - als tekst wellicht ook in Noordfranse contreien ontstaan in de tweede helft van de achtste eeuw — en het *Paenitentiale Parisiense compositum* (177-219): analyse; 486-550: tekst en vertaling) — verreweg de jongste tekst, ergens in Noord-Frankrijk geschreven in het tweede of derde kwart van de elfde eeuw en duidelijk bestemd voor praktisch gebruik in de zielzorg.

Onder andere aan de hand van de omvang en van gebruikskennmerken van de door hem geraadpleegde 106 handschriften met 'tripartite' boeteboeken maakt de auteur duidelijk dat die boeteboeken een actuele gebruikswaarde hebben gehad, met name voor de zielzorg, maar ook, zij het in beperkte mate, voor kerkrechtelijke en onderwijskundige doeleinden. Daarmee toont de auteur aan dat de conclusies van de Duitse historicus Dieter Harmening, die beweerde dat de boeteboeken in geen enkele relatie stonden tot de actuele godsdienstige praktijk, onhoudbaar zijn (267; vgl. 305).

Meens' stelling dat de betreffende teksten vooral in de zielzorg werden gebruikt, strookt met